

De Nederlandsche Filmliga als collectief

**Verhoudingen tussen de verschillende afdelingen van de
Nederlandsche Filmliga**

06-04-2012

Naam: Sarah Rotteveel

Studentnummer: 3497356

Studiejaar 2011/2012 blok 3

Begeleider: Andre van der Velden

Thema: Film- en televisiecultuur in Nederland

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Hoofdstuk 1 – Doelstellingen van de afdelingen	5
Hoofdstuk 2 – Opvattingen over film en programmering	10
Hoofdstuk 3 – Profiel van de afdeling	12
Conclusie	16
Literatuur	19

Inleiding

De Nederlandsche Filmliga, gevestigd te Amsterdam, heeft ten doel de bevordering van de ontwikkeling van de film tot filmkunst eenerzijds en de vorming van een kunstzinnig bioscooppubliek anderzijds.¹

Bovenstaande tekst komt uit de statuten van de Nederlandsche Filmliga, een collectief wat in 1927 is opgericht. De Nederlandsche Filmliga verzorgde bijzondere filmvertoningen in verschillende steden waarbij de bevordering van film als kunst voorop stond. Hoewel de Nederlandsche Filmliga maar een aantal jaar heeft bestaan, zijn veel mensen van mening dat dit collectief een zeer bepalend stempel op de Nederlandse filmcultuur heeft gedrukt. Opgericht door onder anderen Menno ter Braak en Henrik Scholte, maakte de Filmliga ruimte voor de waardering van de experimentele film in Nederland.²

Zoals in bovenstaand citaat is te lezen, diende de oprichting van de Nederlandsche Filmliga twee doelen. Ten eerste waren de oprichters van de Filmliga van mening dat film niet gezien moest worden als vorm van amusement, maar vooral als vorm van kunst. Een tweede doel was het 'opvoeden' van het Nederlandse bioscooppubliek. Het overgrote deel van het filmaanbod in de Nederlandse bioscopen bestond uit Amerikaanse amusementsfilms uit Hollywood, en door middel van de Nederlandsche Filmliga wilden de oprichters een poging doen een kunstzinnig bioscooppubliek te creëren.³

Naar aanleiding van een succesvolle eerste besloten vertoning van de film DE MOEDER werd op 25 juni 1927 de Amsterdamsche Filmliga officieel opgericht. Deze vertoning werd georganiseerd vanwege een verbod van de burgemeester van Amsterdam op het vertonen van de film, vanwege ontoelaatbare 'bolsjewistische propaganda'.⁴ Henrik Scholte, één van de oprichters van de Filmliga, was echter zo enthousiast over de film dat hij besloot zelf een vertoning te organiseren voor de leden van de Amsterdamse kunstenaarssociëteit De Kring.

¹ Statuten van de Nederlandsche Filmliga, datum onbekend. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga.

² C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999), 7.

³ A. van Beusekom, *Kunst en Amusement: Reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Haarlem: Arcadia, 2001), 193.

⁴ C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999), 19.

Dit bracht Scholte op een idee, en een dag later schreef hij het manifest voor de Amsterdamsche Filmliga.⁵

Het bleek dat de gedachtes van de oprichters in Amsterdam gedeeld werden door mensen in de rest van het land, en al gauw werden ook in andere steden afdelingen opgericht. De grootsten hiervan waren die in Rotterdam, Utrecht, Groningen en Delft, later aangevuld met Den Haag en Haarlem.⁶ Dit leidde op 17 september 1927 uiteindelijk tot de oprichting van de Nederlandsche Filmliga. Aangestuurd door het hoofdbestuur in Amsterdam werden er vertoningsavonden georganiseerd voor de leden van de Filmliga, vaak ingeleid door de cineasten zelf, en in de weken na de oprichting ontstond in oktober ook het orgaan *Filmliga*, een tijdschrift wat maandelijks verscheen waarin het debat over film als kunst de ruimte kreeg.⁷

De Nederlandsche Filmliga heeft maar een aantal jaar bestaan en werd in 1933 officieel opgeheven. Toch is er over het collectief veel geschreven. De vraag of de Nederlandsche Filmliga daadwerkelijk een belangrijke rol heeft gespeeld voor de filmcultuur van Nederland speelt hierbij vaak een rol. Ansje van Beusekom schreef in 1998 in haar boek *Kunst en Amusement: Reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940*⁸ over het succes van de Russische film in de Nederlandse bioscoop, waarbij ze aantoont dat het belang van de vertoningen van de Nederlandsche Filmliga helemaal niet zo groot was als de oprichters zelf beweerden. Ook in *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga, 1927-1933*⁹ zetten de schrijvers Céline Linssen, Hans Schoots en Tom Gunning kritische kanttekeningen bij de Nederlandsche Filmliga, waarbij de ambities van de Filmliga op ideologisch, cultureel en programmatisch terrein genuanceerd worden.¹⁰

Het een en ander is dus al bekend over de Nederlandsche Filmliga. Het viel mij echter op dat bij het meeste onderzoek de focus ligt op één afdeling in het bijzonder, of op de betekenis van de Nederlandsche Filmliga in de context van de geschiedenis van de Nederlandse filmcultuur. Een overzicht van de Nederlandsche Filmliga als collectief met verschillende afdelingen ontbreekt. De afdelingen van de Nederlandsche Filmliga hadden allemaal een eigen bestuur, ze werden dus niet

⁵ C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999), 23.

⁶ Ibidem, 23.

⁷ A. van Beusekom, *Kunst en Amusement: Reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Haarlem: Arcadia, 2001), 195-196.

⁸ Ibidem.

⁹ C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999),

¹⁰ Ibidem, 9.

direct aangestuurd door de hoofdafdeling in Amsterdam. Dit had als gevolg dat de afdelingen op sommige vlakken van elkaar verschilden en een eigen karakter hadden. De Nederlandsche Filmliga was dus niet een en dezelfde organisatie, maar bestond uit verschillende afdelingen die zich op verschillende manieren tot elkaar verhielden. Het doel van deze scriptie is een overzicht te geven van een aantal afdelingen zodat de eventuele diversiteit aan opvattingen en standpunten omtrent film duidelijk worden, om zo een beter beeld te vormen van de verhoudingen tussen de afdelingen van de Nederlandsche Filmliga als landelijk collectief. Ik richt mij hierbij op de afdelingen in Delft, Den Haag, Utrecht, Rotterdam, Groningen en 's Hertogenbosch. De reden hiervoor is dat er over deze afdelingen de meeste en opvallendste informatie beschikbaar is. Daarnaast waren dit – op 's Hertogenbosch na – de grootste afdelingen van de Nederlandsche Filmliga.

Het zal moeilijk zijn een compleet beeld te schetsen van hoe het er in der tijd daadwerkelijk aan toe is gegaan. De oprichting van de Nederlandsche Filmliga is inmiddels 85 jaar geleden en over de afdelingen an sich is niet veel bekend. Wel is er een grote hoeveelheid aan correspondentie tussen het hoofdbestuur en de onderafdelingen bewaard gebleven. In dit archief van de Filmliga is veel informatie te vinden over de oprichting van verschillende afdelingen, waaruit in sommige gevallen opgemaakt kan worden wat kenmerkend was voor een bepaalde afdeling. Aan de hand van deze informatie zal ik een overzicht geven van een aantal afdelingen waarbij ik kijk naar de verschillen in hun doelstellingen, opvattingen over film en de programmering, en het soort afdeling – dat wil zeggen de formatie van het bestuur en de leden. Ik bespreek binnen deze aspecten steeds de afdelingen die hierin het meest opvallend zijn. Hierbij richt ik mij vooral op de beginperiode van de Nederlandsche Filmliga van 1927 tot begin 1928.

Hoofdstuk 1 – Doelstellingen van de afdelingen

De Amsterdamsche Filmliga geldt officieel als onderafdeling van de Nederlandsche Filmliga, hoewel het bestuur bijna identiek is.¹¹ Henrik Scholte, Menno ter Braak, Ed. Pelster en Joris Ivens zaten zowel in het hoofdbestuur van de Filmliga als in het bestuur van de Amsterdamse afdeling. Als de oprichters van de Nederlandsche Filmliga en als hoofdbestuur hadden de Amsterdammers logischerwijs een duidelijke opvatting over de doelstelling van de Filmliga, zoals ook te lezen in hun manifest:

Het gaat om de film

Eens op de honderd keer zien wij: de film. voor de rest zien wij bioscoop. De kudde, het commercieele regime, Amerika, Kitsch.

In dit stadium zijn film en bioscoop elkaars natuurlijke vijanden. Ons geloof in de zuivere, autonome film, de film als kunst en als toekomst, is nutteloos, als wij niet zelf de zaak ter hand nemen.

Wij willen dat.

Wij willen zien wat er in de werkplaatsen der Fransche, Duitsche en Russische avant-garde geexperimenteerd en bereikt is.

Voor de film willen wij naar ons vermogen werken, kritisch, maar in beginsel opbouwend, instructief, onafhankelijk.

Wij richten daarom op de

Filmliga Amsterdam

met het doel om in besloten kring te vertoonen, wat men in de bioscopen niet of bij vergissing te zien krijgt¹²

In dit manifest ligt de grondslag van de Filmliga: het geloof in de zuivere, autonome film, film als kunst. De film en de bioscoop worden elkaars 'natuurlijke vijanden' genoemd, Scholte stelt hiermee de bioscoop, amusement, Amerika en kitsch tegenover film als kunst. De Filmliga nam de 'taak' op zich om avant-garde

¹¹ C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999), 48.

¹² Manifest Amsterdamsche Filmliga, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga.

films buiten de bioscoop te vertonen. Daarnaast wilden de oprichters door dit te doen een kunstzinnig bioscooppubliek vormen.

De doelstellingen van verschillende afdelingen was niet overal hetzelfde als in Amsterdam. Soms is dit in de manifesten al duidelijk te lezen. In Rotterdam kwam de doelstelling redelijk overeen met die van Amsterdam, het hoofdbestuur sprak er dan ook lovende woorden over en noemde het manifest 'buitengewoon goed'¹³. Zoals te lezen hadden zij hetzelfde doel: het organiseren van een filmpubliek en het bevorderen van de film als kunst.

Wij willen: de reeds begonnen ontwikkeling van de film tot filmkunst bevorderen door het organiseren van een filmpubliek. Die van de bioscoop vervreemd zijn, willen bij terug brengen tot de film. Filmkunst geworden. De eerste stalen zijn er. Soms ziet gij ze in de bioscoop. Maar meestal liggen zij renteloos. Want zij hebben geen publiek. Wij zullen ze vertoonen. Voor U!¹⁴

Hoewel zij de bioscoop niet direct als vijand van de film neerzetten, heeft de afdeling in Rotterdam net als in Amsterdam een duidelijke doelstelling.

Ook in Utrecht had de afdeling duidelijk voor ogen wat hun doelstelling was, hoewel deze afweek van die van Amsterdam. Ook hier is in het manifest al een verschil te ontdekken; waar Amsterdam film en bioscoop als 'elkaars natuurlijke vijanden' neerzet, is men hier in Utrecht milder over: 'De bestaande bioscopen geven programma's met dooréén soms goede, dikwijls slechte films, verklaarbaar, omdat hun (het groote!) publiek blijk geeft soms van goeden, dikwijls van slechten smaak'¹⁵. In Utrecht werd de bioscoop niet neergezet als per definitie slecht, maar wordt de 'schuld' meer bij de smaak van het publiek gelegd. Sommige vertoningen in Utrecht vonden zelfs plaats in een bioscoop om de 'kostbare bioscoopsfeer' te behouden.¹⁶ Sybold van Ravesteijn, de voorzitter van de afdeling in Utrecht, schreef in een brief aan Scholte 'Niet van mij persoonlijk, maar veel van onze leden, acht ik een programma van uitsluitend abstracte films,

¹³ Brief van Ed. Pelster aan Menno ter Braak, 8 september 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 190.

¹⁴ Manifest Rotterdamsche Filmliga, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 131.

¹⁵ Manifest Utrechtsche Filmliga, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 136.

¹⁶ F. Peters. De Utrechtsche Filmliga 1927-1933. Opvattingen over film als kunst in Utrecht (*Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 7 (1), 2004), 41.

zoals geloof ik jelui voornemens is, te zwaar¹⁷ waarna hij vraagt om door het abstracte programma iets anders te 'mengen'. Ook hier uit blijkt dat de afdeling in Utrecht zich meer en vooral richt op het 'opvoeden' van het publiek dan enkel op het bevorderen van film als kunst

De afdelingen in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht waren zeer gemotiveerd en hadden – hoewel deze hier en daar verschilde – een duidelijke doelstelling. Dit was niet overal zo. In Den Haag bijvoorbeeld bleek al vrij snel dat het er aan motivatie ontbrak. Toen vanuit Den Haag bericht kwam dat ook daar animo was voor de oprichting van een afdeling van de Filmliga, leek het in eerste instantie voorspoedig te verlopen. Er werd een voorlopig bestuur samengesteld, er werd een manifest geschreven en er werd een eerste matinee georganiseerd op 27 november 1927.¹⁸ Toch bleek al gauw dat het hoofdbestuur niet helemaal tevreden was. In een brief aan Menno ter Braak noemt Ed. Pelster de afdeling Den Haag een 'sof'¹⁹ en op 30 november 1927 schreef hij ter Braak het volgende:

Zaterdag was ik bij de voorstelling. Er waren ruim 350 mensen, veel invitie's. Men heeft nu ongeveer 140 leden. Veel chique met heel mooie auto's waren er, maar stijf Haagsch. Men durft de mensen niet voldoende aan te pakken om lid te worden. Huszar meent het goed doch weet het ook niet praktisch ten uitvoer te brengen. Met advertenties en slappe manifesten krijgt men de mensen niet. Zie ingesloten modellen. Willink heeft weer een Willink-inleidinkje gehouden maar er helemaal niet in aangespoord om lid te worden en gewezen op de noodzakelijkheid er van om het bestaan der Liga daardoor te verzekeren. (...) Praktisch en doortastend zijn ze in den Haag allerminst.²⁰

Het is duidelijk dat het hoofdbestuur de afdeling in Den Haag niet daadkrachtig genoeg vindt. Toen er van een voorlopig bestuurslid Bep de Roos zelf ook negatief bericht kwam, besloot het hoofdbestuur in te grijpen. De Roos schreef in een brief aan Ter Braak dat er 'steeds maar niets gebeurt' in Den Haag, de

¹⁷ Brief van Sybold van Ravesteijn aan Henrik Scholte, 5 november 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 251

¹⁸ Brief van L.J. Th. Bakker aan Menno Ter Braak, 10 november 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, 21.

¹⁹ Brief van Ed. Pelster aan Menno ter Braak, 14 september 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 191.

²⁰ Brief van Ed. Pelster aan Menno ter Braak, 30 november 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 196.

manifesten waren volgens haar nog steeds niet gedrukt en over voorlopig voorzitter Gerard van Duyn was ze ook niet tevreden: 'De voorzitter die overwerkt is en niets mag doen – maar ons daarover niet vroeg genoeg inlichtte – treedt zoo gauw af als er een ander is. (...) initiatief bij de voorzitter is hier het nodigest van alles'²¹. Naar aanleiding van haar brief schreef Henrik Scholte vervolgens in hoogsteigen persoon een boze brief aan Van Duyn, waarin hij mededeelde dat het bestuur van de Nederlandsche Filmliga buiten zijn medewerking om besloten had over te gaan tot de oprichting van de Filmliga Den Haag. 'Wij hebben het idee dat u en medebestuurders niet genoeg tijd hebben. Het kan niet anders: wij geven Den Haag als afdeling op of wij moeten andere mensen met meer beschikbare tijd hebben'²². Het hoofdbestuur stelt hierna daadwerkelijk zelf een bestuur samen in Den Haag. Anders dan het geval was bij Amsterdam, Rotterdam en Utrecht hadden dus niet alle afdelingen een even duidelijke doelstelling voor ogen. Opvallend is dat het hoofdbestuur in dit geval besloot in te grijpen. Blijkbaar vonden zij het van groot belang dat alle afdelingen van de Nederlandsche Filmliga hun 'taak' vervulden.

De initiatiefnemers in 's Hertogenbosch hadden een interessante reden om over te gaan tot de oprichting van een afdeling. Ook hier gaat het om het bieden van een platform voor experimentele films, maar de reden hiervoor is een bijzondere. Dankzij de Bioscoopwet die in 1926 door het parlement werd aangenomen, werd er een landelijke filmkeuringscommissie aangesteld met daarin vertegenwoordigers van de verschillende zuilen, waardoor bepaald werd wat wel en niet in de bioscopen werd vertoond. De Bioscoopwet werd echter pas in 1928 van kracht, zodat deze beslissingen voor die tijd op lokaal niveau door de gemeentes zelf werden gemaakt.²³ In het zuiden van het land betekende dit dat er veelal sprake was van een rooms-katholieke keuring. Hierdoor werden er in steden als 's Hertogenbosch veel films niet vertoond, omdat ze in strijd waren met de rooms-katholieke normen. Dit was voor de oprichters in 's Hertogenbosch dan ook de aanleiding om een Filmliga te starten. In december 1927 schreef initiatiefnemer J. Van Doveren in een brief aan Ter Braak het volgende:

We verkeerden hier, behalve in de algemeene ongelukkige toestand op filmgebied, nog in de bijzonder fatale omstandigheid, dat films die nog eenigszins de moeite

²¹ Brief van Bep de Roos aan Menno ter Braak, 3 september 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 209-210.

²² Brief van Henrik Scholte aan Gerard van Duyn, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 36.

²³ K. Dibbets. Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land (*Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9 (2): 2006), 47.

waard zijn, door de Brabantsche keuring zoo vergruizeld en verminkt worden, dat men de bioscoop altijd sterk onbevredigd verlaat.²⁴

Hij schreef echter ook dat de directies van de bioscopen in 's Hertogenbosch wel goede films wilden vertonen en daar ook hun best voor deden, maar dat ze vaak niet door de keuring kwamen.²⁵ De bioscoop werd hier dus niet als 'vijand' neergezet zoals dat in Amsterdam het geval was. In 's Hertogenbosch kregen de bioscopen simpelweg de kans niet om experimentele films te vertonen. Dit was voor de oprichters in 's Hertogenbosch de reden om over te gaan tot de oprichting van een Filmliga.

Helaas bleek dat de reden voor het oprichten van een afdeling ook de reden was dat het nooit tot een officiële oprichting kwam. Op 11 december 1928 schreef van Doveren: 'ik denk, dat van een afdeeling hier ter stede niet veel zal komen, er zijn wel enthousiasten, maar ook vele die wel lid willen worden, als ze veel "naakt" zien kunnen [onleesbaar] met dat soort mensen is het natuurlijk geen prettig beginnen'. Nog geen twee weken later kwam in Amsterdam het volgende bericht binnen:

Hierbij zend ik u een verslag van de oprichtingsvergadering den Liga. Het is een hopelooze boel geworden. De heer Hol, redacteur van het R.K. Huisgezin met aanhangers waren gekomen om de boel den kop in te drukken, wat hun vermoedelijk wel gelukt zal zijn. Men schermde met de katholieke moraal en het slot was dat velen verklaarden dat moraliteit boven de aethetica ging.²⁶

Tot een officiële oprichting komt het hier dus nooit. 's Hertogenbosch is echter wel noemenswaardig om aan te tonen dat de afdelingen van de Nederlandsche Filmliga uiteenlopende doelstellingen en redenen tot oprichting hadden.

²⁴ Brief van J. van Doveren aan Menno ter Braak, 27 november 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 37.

²⁵ Brief van J. van Doveren aan Menno ter Braak, 11 december 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 345.

²⁶ Brief van J. van Doveren aan Menno ter Braak, 23 december 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 347.

Hoofdstuk 2 – Opvattingen over film en programmering

De voornaamste reden voor het oprichten van de Filmliga was dat goede films volgens de oprichters niet genoeg werden vertoond. Zij waren van mening dat film als kunst beschouwd moest worden, en omdat avant-garde films niet of 'per vergissing'²⁷ in de bioscoop vertoond werden, besloten zij dit zelf te doen. Met name Menno ter Braak had een duidelijke mening over film. Volgens hem diende film een zelfstandig en onafhankelijk medium te zijn wat enkel gebruikmaakt van de middelen die het medium eigen zijn.²⁸ De programmering die de Amsterdammers in elkaar zetten bestond dan ook vooral uit experimentele en abstracte films.

Zoals hierboven te lezen, was het bieden van een platform voor goede films buiten de bioscoop om voor veel afdelingen ook de reden voor de oprichting, al hadden ze niet allemaal dezelfde opvatting over film en de programmering. Zo is het reeds bekend dat er al vrij snel onenigheid ontstond tussen de afdelingen van de Filmliga in Amsterdam en Rotterdam, waarvan een van de redenen het verschil in de opvatting over film was. Met name de meningen van Menno ter Braak en voorzitter van de afdeling Rotterdam Johan Huijts botsten. Het draaide hierbij om het begrip 'gemeenschapskunst'. Ter Braak had hier weinig positiefs over te zeggen, hij had vooral waardering voor de 'individuele schepping'²⁹ van film waarbij esthetica voorop stond. Huijts was daarentegen van mening dat film een maatschappelijke functie droeg, waarbij vorm en ideologie met elkaar waren verbonden.³⁰ De opvatting over film van de afdeling in Rotterdam stond hiermee vrijwel haaks op die van de afdeling in Amsterdam. Over deze discussie over film als gemeenschapskunst heeft Ansje van Beusekom in *Kunst en Amusement* meer geschreven.³¹

In Groningen vertoonde het bestuur naast het centrale programma samengesteld door het hoofdbestuur graag een ander soort film. In dit geval heeft dat echter te maken met de geografische ligging van de stad; op 12 oktober 1927 komt er in Amsterdam een brief binnen van Halbo Kool, voorzitter van de afdeling in Groningen, waarin hij het bestuur vraagt om Duitse films toe te sturen:

²⁷ Manifest Amsterdamsche Filmliga, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga.

²⁸ C. Linssen, H. Schoots en T. Gunning, *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927-1933* (Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999), 71.

²⁹ A. van Beusekom, *Kunst en Amusement: Reacties op de film als een nieuw medium in Nederland, 1895-1940* (Haarlem: Arcadia, 2001), 226.

³⁰ Ibidem, 226.

³¹ Ibidem, 225-230.

Tusschen Groningen en het Zuiden is één groot verschil, Jullie zijn Fransch, wij Duitsch georiënteerd en dit is haast principieel. Stuur ons daarom ook iets van Paul Leni of Fritz Lang. Stuur Das Wachsfikurenkabinett bijvoorbeeld, opdat wij vooral voor de eerste voorstelling een programma krijgen dat hier in de smaak valt.³²

Omdat Groningen als noordelijke stad dus meer 'Duits georiënteerd' was, hadden het bestuur en de leden van de afdeling andere wensen. Kool wilde een programma vertonen wat '*hier*' in de smaak viel, en paste het programma daar op aan. Dit betekent echter niet dat het vertonen van het soort film veranderde; de experimentele films werden nog steeds vertoond, al richtten ze zich in Groningen vooral op Duitse films.

Ook in Utrecht werd een ander soort film aangeboden; naast de avant-garde films uit de centrale programmering, is in hun manifest te lezen dat zij ook het genre 'natuurfilms' aanboden.³³ Daarnaast hangt de programmering in Utrecht samen met de doelstelling van de afdeling en de vrij dominante mening van voorzitter Sybold van Ravesteijn. Zoals hierboven beschreven was Van Ravesteijn van mening dat het publiek in Utrecht nog niet 'klaar' was voor een te zwaar programma. Dit leidde er toe dat hij niet altijd het centrale programma wat de hoofdafdeling van de Filmliga aanbood ook daadwerkelijk aannam. Als reactie op een programma van het hoofdbestuur schreef Van Ravensteijn het volgende aan Henrik Scholte:

De meeste leden zijn nog veel te ongeoeffend in het vlug en scherp zien, doordat zij al die jaren lui aan de leidraad van het naturalisme hebben gelopen; zij die op het gebied van literatuur en toneel nog nooit zulke uitingen zagen, zien nu, in de film, plotseling de [onleesbaar] weer als uitingen van de tijdsidee en de luiaards moeten hun gevoel voor fantasie, het vlug begrijpen van slechts ten dele aangeduide dingen vanuit den foetusstaat ontwikkelen, zij spannen zich braaf in, de ijver is er en nu moeten wij, als de leiders zorgen, dat zij door te sterke [onleesbaar] niet moedeloos worden en het opgeven. Meng dus door de abstracte films wat

³² Brief van Halbo Kool aan Menno ter Braak, 12 oktober 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 119.

³³ Manifest Utrechtsche Filmliga, zonder datum. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 136.

anders: een vooroorlogsche, een journaal of een reclamefilm of een natuurwetenschappelijke film; vooral dit laatste lijkt mij een erg goede combinatie met de abstracte films.³⁴

Van Ravesteijn zet de bestuursleden van de Nederlandsche Filmliga neer als 'leiders' die er voor moeten zorgen dat het publiek niet moedeloos wordt en het opgeeft. Uiteindelijk besluit Van Ravensteijn het desbetreffende programma niet te vertonen en terug te sturen naar Amsterdam. De sterke mening over de Filmliga van Van Ravensteijn heeft in dit geval directe invloed op de programmering en het soort films dat werd vertoond.

In Delft werden ook aanpassingen gemaakt in de programmering, al was dit niet vanwege een kritische mening van het bestuur of een eventuele doelstelling. Hier kwam het door het bijzondere karakter van de afdeling dat sommige films niet werden vertoond. Het bijzondere aan deze afdeling was dat ze gevormd werd door de studentenvereniging 'Vrije Studie'. De afdeling telde hierdoor in één klap 250 leden, alle leden van de studentenvereniging vielen automatisch ook onder de afdeling van de Filmliga. Dit bracht voor de programmering echter consequenties met zich mee. Omdat de leden van de Delftsche Filmliga dezelfde leden als die van de studentenvereniging waren, was het publiek hier anders dan bij andere afdelingen. J.P. Bourdrez, voorzitter van de afdeling Delft, schreef in een brief aan Amsterdam dat omdat de vereniging 'de traditie trouw blijft' en ook gasten uit de 'Delftsche burgerij' ontvangt, het voor hen onmogelijk was om 'politieke films' te vertonen.³⁵ Films als DE MOEDER en POTEMKIN werden bijvoorbeeld dus niet opgenomen in het programma. Niet zo zeer de opvatting over film, maar het karakter van Delft als bijzondere afdeling was in dit geval dus van invloed op de keuzes die zij maakten wat betreft de programmering.

Hoofdstuk 3 – Profiel van de afdelingen

De doelstellingen en de ideeën over film blijken te verschillen per afdeling, al is de reden hiervoor niet altijd hetzelfde. Wel blijkt dat de samenstelling van het bestuur en het karakter van een afdeling hier in sommige gevallen van grote invloed op was. Ook de rol die het hoofdbestuur speelde bij verschillende

³⁴ Brief van Sybold van Ravesteijn aan Henrik Scholte, 5 november 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 251.

³⁵ Brief van B.A. van Nes aan Menno ter Braak, 19 oktober 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 187.

afdelingen is hier van afhankelijk. De afdelingen waarbij de samenstelling van het bestuur of de leden het meest opvallen zijn Rotterdam, Utrecht, en Delft.

De oprichters van de Nederlandsche Filmliga waren erg gemotiveerd om de zaken goed te laten verlopen. Ze waren druk met het samenstellen van programma's en hielden de onderafdelingen goed in de gaten. Hoewel ze zelf aangaven de afdelingen 'de grootst mogelijke vrijheid van beweging'³⁶ te laten, was dit niet altijd het geval. Het kwam nog al eens voor dat er strenge brieven verzonden werden naar de onderafdelingen, en in het geval van de afdeling in Den Haag besloten ze zelfs persoonlijk in te grijpen. Ook onder elkaar klaagden de leden van het hoofdbestuur over verschillende afdelingen. Meestal ging het hierbij om financiële of logistieke zaken, zoals wanneer een afdeling niet op tijd betaalde of wanneer bepaalde programma's niet of verkeerd werden vertoond.

Hoe het hoofdbestuur zich tot de andere afdelingen verhield, heeft vaak te maken met het soort afdeling en de formatie van het bestuur. Zo blijkt uit het archief van de Filmliga dat na flink wat over en weer schrijven tussen de afdeling in Rotterdam en het hoofdbestuur, de communicatie vrij abrupt stopte. Het eerder genoemde conflict lijkt hiermee te maken te hebben. In één van de laatste brieven uit een reeks schreef Ter Braak aan Johan Huijts: 'inderdaad, er schijnt een verschil in mentaliteit tussen Amsterdam en Rotterdam te bestaan'³⁷, waarna vervolgens van beide partijen niet veel meer werd gehoord. Wellicht erkende het hoofdbestuur dat de afdeling in Rotterdam er haar eigen ideeën op nahield, en hoewel deze niet overeenkwamen met die van de oprichters, gemotiveerd waren ze er in ieder geval wel. Wellicht was dit voor het hoofdbestuur de reden om zich verder van al te veel inmenging te onthouden. Opmerkelijk is dat nota bene het bestuur van Rotterdam in 1931 uiteindelijk de taak van het hoofdbestuur overnam.

Het lijkt er op dat het hoofdbestuur zich ook bij de afdeling in Utrecht niet al te veel bemoeide met de gang van zaken. Dit lijkt te liggen aan het bestuur van de afdeling. Dit bestuur werd onder anderen gevormd door Sybold van Ravesteijn, Gerrit Rietveld en Matthieu Radermacher Schorer. Het lijkt er echter op dat Van Ravesteijn degene was die de leiding van de Utrechtsche Filmliga vooral op zich nam; nergens in het archief van de Filmliga is iets te vinden van Rietveld of andere bestuursleden en ook Radermacher Schorer komt er niet vaak in voor. Van Ravesteijn was voorzitter van de afdeling in Utrecht, alle correspondentie met het hoofdbestuur liep via hem en daarnaast had hij zitting in

³⁶ Brief van Menno ter Braak aan J.P. Bourdrez, 12 september 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 7.

³⁷ Brief van Henrik Scholte aan Johan Huijts, 12 oktober 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 74.

het hoofdbestuur als afgevaardigde van de Utrechtse afdeling.³⁸ Van Ravesteijn vervulde dus een grote rol voor de afdeling in Utrecht. Zoals eerder gezegd had hij met zijn filosofie over de Filmliga als 'leider' dan ook grote invloed op de programmering en de doelstelling van de afdeling.

De mate waarin het hoofdbestuur zich bemoeide met de afdeling had schijnbaar ook te maken met de samenstelling van het bestuur in Utrecht. Uit de correspondentie blijkt dat Utrecht een zelfstandige afdeling was, in vergelijking met andere afdelingen werd vrijwel nooit om hulp of aansturing gevraagd en de brieven afkomstig van het hoofdbestuur zijn meer informatief dan sturend. Daarnaast was Van Ravesteijn als lid van de hoofdafdeling goed op de hoogte van de situaties van andere afdelingen. Net als in Rotterdam hadden ze in Utrecht een sterke opvatting over de Filmliga en waren ze zelfstandig genoeg om de afdeling zelf aan te sturen. Wellicht heeft de geringe inmenging van het hoofdbestuur daarnaast ook te maken met de leeftijd van Van Ravesteijn; geboren in 1889 was hij wat ouder dan de gemiddelde leeftijd van het hoofdbestuur (ter Braak werd geboren in 1902).

Niet in alle gevallen had het hoofdbestuur zo weinig werk aan afdelingen als Utrecht en Rotterdam. Delft was bijvoorbeeld een afdeling die veel aansturing nodig had. Zoals eerder genoemd was de Delftsche Filmliga een 'bijzondere afdeling', en het feit dat het hier een studentenvereniging betrof was van grote invloed op de afdeling. Op 19 augustus 1927, slechts 2 maanden na de oprichting van de Amsterdamsche Filmliga, kwam er bij het hoofdbestuur een brief binnen van de heer J.P. Bourdrez uit Delft. Hierin liet Bourdrez weten dat men in Delft verheugd was over de oprichting van de Amsterdamsche Filmliga, en dat men van plan was een zelfde soort collectief op te richten.³⁹ Het initiatief kwam hierbij van het Delftsch Studenten Corps, een studentenvereniging waarvan Bourdrez actief lid was. Bourdrez schreef dat het oprichten van een aparte Delftsche Filmliga onmogelijk leek, de belangstelling was volgens hem gering. Onder de leden van het Delftsch Studenten Corps heerste volgens hem echter wel groot enthousiasme, en Bourdrez stelde dan ook voor om als vereniging een afdeling van de Filmliga te vormen. Dit betekende dat de afdeling in Delft in één klap 250 leden telde, daar de leden van de vereniging automatisch lid waren van de Delftsche Filmliga. Het hoofdbestuur in Amsterdam reageerde hier enthousiast op, er werd een contract opgesteld en de afdeling in Delft werd gesticht, erkend als 'bijzondere afdeling'.

³⁸ F. Peters. De Utrechtsche Filmliga 1927-1933. Opvattingen over film als kunst in Utrecht (*Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 7 (1), 2004), 38.

³⁹ Brief van J.P. Bourdrez aan J.J. Jordaan, 19 augustus 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 5.

Delft verkeert in een uitzonderingsgeval. Daar zal de enthousiaste maar weinig kapitaalkrachtige Corpsvereniging "Vrije Studie" een bijzondere afdeling der Ned. Filmliga vormen. D.w.z. de Vereniging blijft als zoo-danig bestaan (zij telt 250 leden), maar in haar werkprogramma zal zij voorloopig 6 matinée's der Film Liga tegen de gewone prijzen opnemen, in de hoop het volgend jaar een zelfstandige Liga-afdeling te kunnen vormen.⁴⁰

Dat het bestuur en de leden in Delft bestonden uit studenten, drukte een bepalend stempel op de afdeling, zowel inhoudelijk als organisatorisch. Zoals eerder vermeld betekende de ander soort publiek dat sommige, politiek-geladen films niet opgenomen konden worden in het programma. Op organisatorisch gebied betekende dit dat de afdeling heel wat extra hulp nodig had. Alle leden en bestuursleden van de afdeling waren student, en hoewel ze erg enthousiast waren, waren ze ook nog onervaren. J.P. Bourdrez geeft zelf in één van zijn brieven al aan graag sturing te krijgen 'daar we nog geen ervaring hebben'⁴¹. Voor het hoofdbestuur betekende dit waarschijnlijk dat ze hun handen vol hadden aan de afdeling. Zeker in de beginperiode van de Delftse afdeling is er erg veel gecorrespondeerd tussen Amsterdam en Delft. In veel van de brieven afkomstig uit Delft wordt om steun gevraagd in de vorm van voorbeeld-manifesten en verzoek om instructies. Aan deze correspondentie is ook te merken dat het jonge studenten betreft: de bestuursleden in Delft zijn in hun brieven erg beleefd en houden het hoofdbestuur maar al te graag op de hoogte van positieve vorderingen van de afdeling. Het feit dat de afdeling in Delft werd bestuurd door een studentenvereniging was dus niet alleen van invloed op de programmering, maar ook op organisatorisch gebied.

⁴⁰ Brief van het hoofdbestuur aan Sybold van Ravesteijn, 16 september 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 215.

⁴¹ Brief van J.P. Bourdrez aan J.J. Jordaan, 19 augustus 1927. EYE nationaal filminstituut. Archief Filmliga, nr. 5.

Conclusie

Uit bovenstaand overzicht blijkt dat er tussen de afdelingen duidelijke verschillen waren, al waren deze soms maar minimaal. Wat betreft hun doelstelling hadden alle afdelingen één ding gemeen: ze wilden allemaal een platform bieden voor avant-garde film en hiermee film als kunst bevorderen. Uit de manifesten blijkt echter al dat er hier en daar verschillen waren. De hoofdafdeling in Amsterdam zette de bioscoop neer als vijand van de film, terwijl andere afdelingen hier milder over waren. In Utrecht stond de rol van de Filmliga als opvoeder voorop, en in 's Hertogenbosch was de grootste reden om een afdeling op te richten het omzeilen van de katholieke keuring. Daarnaast zou gezegd kunnen worden dat er in Den Haag gebrek was aan een duidelijke doelstelling of motivatie; er kwam daar maar weinig van de grond en het hoofdbestuur besloot uiteindelijk in te grijpen.

Ook wat betreft opvattingen over film en de programmering van de Nederlandsche Filmliga zijn er duidelijke verschillen te vinden, al is hier vaak een andere reden voor. Tussen de afdelingen in Amsterdam en Rotterdam zorgde het verschil in de opvatting over film voor onenigheid vanwege de sterke mening van de bestuursleden. Door andere afdelingen werd de centrale programmering die door het hoofdbestuur werd samengesteld aangepast, al ging dit in de meeste gevallen niet om een verschil in de opvatting over film. Zo werd door de afdeling in Groningen bepaalde films toegevoegd vanwege de smaak van de leden. Hier had dit te maken met de Duitse oriëntatie van de stad, waarop het bestuur de programmering aanpaste. In Utrecht werd het programma weer om een hele andere reden aangepast: hier vond voorzitter Van Ravesteijn dat het publiek nog niet 'klaar' was voor bepaalde films, de rol van opvoeder speelde in dit geval dus een grote rol. In Delft kwam het door de 'bijzondere afdeling' dat het programma werd aangepast; vanwege het bestaan als studentenvereniging had deze afdeling een ander soort publiek waardoor politiek-geladen films niet konden worden vertoond.

Ook in de samenstellingen van het bestuur en de leden van de afdelingen zijn soms grote verschillen te zien. Zo waren de afdelingen in Rotterdam en Utrecht erg zelfstandig en hoefde het hoofdbestuur zich weinig te bemoeien met de gang van zaken. Het lijkt er echter op dat het meningsverschil tussen de hoofdafdeling in Amsterdam en de afdeling in Rotterdam hier uiteindelijk de reden was voor het hoofdbestuur om zich terug te trekken. In Utrecht lijkt de reden hiervoor te zijn dat de wat oudere Van Ravesteijn met zijn sterke

opvattingen en filosofie over de rol van de filmiga ervaren en gemotiveerd genoeg was om de afdeling zelf aan te sturen. Delft was als 'bijzondere afdeling' weer een ander geval. Het feit dat het hier ging om een studentenvereniging bracht de nodige consequenties mee voor het aansturen van de afdeling. Het bestuur in Delft was erg gemotiveerd maar ook onervaren waardoor het hoofdbestuur een sturende rol aan moest nemen.

De verhoudingen tussen de verschillende afdelingen van de filmiga waren uiteenlopend. De afdelingen hadden verschillende doelstellingen, opvattingen over film en programmering, en ook de karakters van de afdelingen verschilden van elkaar. Deze verschillende aspecten blijken veel met elkaar te maken te hebben. Het feit dat Van Ravesteijn als individueel zulke duidelijke opvattingen had, zorgde ervoor dat de afdeling in Utrecht zich voornamelijk profileerde als 'opvoeder' en hier ook de programmering op aanpaste. In Delft bestond de afdeling uit voornamelijk studenten, waardoor het karakter van de afdeling niet alleen anders was maar ook de programmering moest hierdoor worden aangepast. En in het geval van Groningen en 's Hertogenbosch hadden de omstandigheden van de steden invloed op de afdelingen. In Groningen betekende dit dat de voorkeur naar Duitse films uitging, en in 's Hertogenbosch belemmerde de katholieke oriëntatie van de stad het oprichten van een afdeling.

De verschillende afdelingen van de Nederlandsche Filmiga profileerden zich dus allemaal op een eigen manier en hadden een ander soort karakter. Als spin in het web bleef het hoofdbestuur hierbij een leidinggevende rol innemen, al was deze in sommige gevallen groter dan in andere.

Halverwege 1928 nam de correspondentie tussen Amsterdam en de onderafdelingen af. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat de brieven niet meer allemaal bewaard werden, en dat het archief van de Filmiga dus niet compleet is. Een andere logische verklaring zou kunnen zijn dat de afdelingen zelfstandig verder gingen. Wellicht werden de afdelingen na de oprichting met behulp van het hoofdbestuur steeds onafhankelijker en hadden ze steeds minder met het hoofdbestuur van doen. Deze verklaring wordt bevestigd door het feit dat de correspondentie die na 1928 nog wel binnen kwam vaak afkomstig was van kleinere steden waar initiatief werd genomen om een afdeling te starten. In deze brieven wordt vaak gevraagd naar de statuten, instructies of voorbeeld-manifesten, wat er op wijst dat het hoofdbestuur de onderafdelingen tijdens de oprichting ondersteunde, waarna ze vervolgens eventueel zelfstandig verder konden.

Aan de hand van de correspondentie uit de beginperiode van de Nederlandsche Filmliga heb ik geprobeerd een overzicht te geven van de Nederlandsche Filmliga als collectief. Dit overzicht is niet volledig, ik heb mij voornamelijk gebaseerd op de informatie uit de correspondentie en mis hierdoor veel feitelijke informatie. Daarnaast heb ik enkel een selectie uit het totale aantal afdelingen besproken. Toch heb ik door middel van dit overzicht geprobeerd een beter beeld te schetsen van de verhoudingen tussen de verschillende afdelingen van de Nederlandsche Filmliga. Hoewel dit overzicht nog niet volledig is, wordt hieruit wel duidelijk dat de Nederlandsche Filmliga bestond als een divers collectief, waarbij de afdelingen zich verschillend en afzonderlijk van elkaar profileerden.

Literatuur

Beusekom, A. van. *Kunst en Amusement: Reacties op de film als nieuw medium in Nederland, 1895-1940*. Haarlem: Arcadia, 2001.

Dibbets, K. Het taboe van de Nederlandse filmcultuur. Neutraal in een verzuild land. *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 9 (2): 46-64, 2006.

EYE nationaal filminstituut. Archief van de Nederlandsche Filmliga. Plaatsing nummer: 541-541. Map: 1-44.

Linssen, C., H. Schoots en T. Gunning. *Het gaat om de film! Een nieuwe geschiedenis van de Nederlandsche Filmliga 1927 – 1933*. Amsterdam: Uitgeverij Bas Lubberhuizen, 1999.

Peters, F. De Utrechtsche Filmliga 1927–1933. Opvattingen over film als kunst in Utrecht. *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 7 (1): 33-50, 2004.